

IVAN CANKAR: LEPA VIDA

Pozorišče je za par pedi nižje od rampe, kakor pogreznjeno. Glavni vhod je zadaj, nekoliko na desno (od gledalca); troje stopnic drži do vrat. Na desni so duri v izbo Vide in njene matere. Na levi se pozorišče poglubi kakor v posebno zelo tesno izbo, z zastorom oddeljeno; tam je visoko tik pod stropom omreženo okno, pod oknom miza s knjigami in papirjem, ob steni divan z odejo in vzglavjem. Sredi pozorišča velika miza in stoli, na levi zofa.

Dioniz sedi sključen na zofi, obraz uprt v dlani. Poljanec za srednjo mizo; na mizi prižgana svetilka.

POLJANEC (pripoveduje). ... Šla je z njim, še ozrla se ni ...

DIONIZ Ne ozrla po domu?

POLJANEC Dokler ni stopila na ladjo. Ali komaj je veslo udarilo in so se napela jadra, je lepa Vida vzkrinila od bolečine, kri je planila iz srca v oči. Ladja je plavala, proti solncu plavala, morje je prepevalo. Lepa Vida ni slišala morja, ni videla solnca. Na njeno srce je trkalo, prosilo je pred durmi njenega srca: »On po morju hodi, tebe išče, tebe išče in se bridko joka ...«

DIONIZ (vstane). Čuj! (Obadva poslušata.)

POLJANEC Ne bo je do polnoči.

DIONIZ Noč je zunaj ... Daj svetilko, da bo videla najino ljubezen! (Vzame svetilko z mize, odgrne zastor na levi, stopi na mizo ter postavi svetilko na okno.)

POLJANEC Ne bo je do polnoči ... ali do jutra ... ali nikoli več ...

DIONIZ (se vrne). Ne kliči smrti, sova! (Sede na zofo.) Povej zgodbo do konca!

POLJANEC Oj prijatelj, ta zgodba nima konca!

DIONIZ Ali se je vrnila lepa Vida?

POLJANEC Niso pisali, ne povedali. (Kakor v sanjah.) Veter je bil list odtrgal ter ga zalučal v reko; list gre dalje, zmirom dalje, dalje, blagor mu! ... List se je bil spustil v tolmun, pod vrbe; tam se ziblje, trepeče, né more nikamor, val ga nosi od brega k bregu ... neprestano od brega k bregu, brez cilja ... (Vstane.) Eno samo hrepenenje mu nazadnje ostane, temu listu v tolmunu: po spanju, hrepenenje po dolgem, dolgem spanju ...

DIONIZ (zamišljen). Jaz sem si izmislil konec tej zgodbi ... Lepa Vida je stala ob oknu in je gledala na morje in njene solze so kapale v morje. Takrat je potrkal na njeno srce, reklo je pred durmi njenega srca: »Kadar bo tvoja žalost največja, pobegni iz zlate ječe, vrata bodo odprta in ladja bo pripravljena!« In ko je bila njena žalost največja, je pobegnila ob tihi polnoči in je stopila na ladjo ... (Po odmoru, tišje.) Da ... stopila je na ladjo ...

POLJANEC (smehljaje). Kaj se je zgodilo? List se je bil zganil v tolmunu, nastopil je pot od brega k bregu ... nato se je vrnil — od brega k bregu ...

DIONIZ (kakor da ga ni bil slišal; v ekstazi). Nikjer več ni bilo črnih zidov, neprijaznih. Nič več ni bilo mrtvih oken, ki bi strmela ... iz smrti v smrt strmela. Nič več tistih žalostnih oči, ne sivih lic, ne tihih korakov ... nič več tihih korakov tistih mrzlih, nemih senc, ki so se izprehajale po vrtu, po hodnikih, po izbah, ki so stale ob postelji in so ponoči budile človeka, da se je vzdramil bled in star ...

POLJANEC Sanjaš, otrok!

DIONIZ (sedi na zofi, oči uprte kvišku). Stal je ob morju paradiž, ustvarjen za njeno ljubezen ... stokratno povračilo za stokratno trpljenje. Luči so ji sijale naproti, gaji so šumeli in so se ji priklanjali, rdeče rože so dišale; na pragu je stal kralj v škrlatu in kroni, da pozdravi kraljico ...

POLJANEC In ko stopita v sveti hram ...

DIONIZ Dan brez večera ... večno življenje ...

POLJANEC Brez hrepenenja?

DIONIZ Kaj je hrepenenje?

POLJANEC Blagor ti!

II

DOLINAR (z verande; ves v omotici). Vida — sanjalo se mi je, da sem videl svojo mladost.

VIDA (smehljaje, blago). Našel si jo, okleni se je, objemi jo trdno, ne izpusti je več! ... Zanesi, prizanesi — glej, moje oči so čiste in vesele, komaj da se poznajo še solze na licih; in lica niso več upala, ne več blede, glej! Le zaradi tebe je še žalostno moje srce, kmalu, še nocoj ta večer, bo zavriskalo in zapelo ... Ti utrujeni, ubogi, koliko si trpel; zaradi mene, ti ubogi! Ne misli več — pogladi se preko čela, poglej veselo in reci, da so bile puste in težke sanje! (Obadva stojita pred verando, od večerne zarje obžarjena.)

DOLINAR Da so bile sanje! Da je bilo! Vida! Kaj nisi več, kakor si bila, kaj nisem več tisti, kakor sem bil? Kaj se je zgodilo od jutra do večera, da se je čas razmaknil za leto dni in da je že davna preteklost, kar je bila komaj sedanost? Vida! Gledaš me tiho in tuje, kakor od onkraj življenja — če bi te ne ljubil, bi se te bal!

VIDA Še nocoj hoš vedel, da so bile puste in težke sanje, in vztrepetal boš ob spominu. Komaj si ugledal spomladansko solnce, so že veselejše tvoje oči, so lica že toplejša, prej tako bleda ... Zasanjalo se ti je le za eno samo noč, za tisto lepo noč ... in komaj si me ljubil, je bilo že trpljenje v tvojem srcu, je bila bolezen v tvojih očeh ... O ti ubogi, ti otrok solnca in pomladi, kako sem bila žalostna zaradi tebe! Kod si, hodil, kam si se izgubil? ... Zdaj pa misli, da sanj ni več, da je veselo jutro, polno luči in pesmi ... in da nikoli ni bilo tiste noči, in da nikoli ni bilo mene, da je bila pravljica, iz vročice rojena, v boleznih izmišljena ... ali da je bila senca, ki hušne čez pot: človek postane, se ozre plah, nato gre prepeva dalje ...

DOLINAR O Vida — kje si, kam si se mi izgubila, kam si ušla brez slovesa? Pred teboj stojim, pa se mi zdi, da si daleč onkraj morja, visoko onkraj zvezd! Tvoj obraz vidim, tvoje roke bi lahko otipal, tvoje besede slišim, torej si pred menoj, v moji hiši, v tej izbi! Ali vse mi je, da sem videl ta obraz pred zdavnimi leti, v daljno daljnem kraju, da se komaj še spominjam nanj; in da sem slišal tvoj glas ali v sanjah, ali v otroških letih; ne poznam več besed, komaj še melodijo ... Reci, da si še pri meni, veselo besedo reci, veselo me poglej, nasmej se ... in če je tvoja ljubezen trpljenje, daj mi trpljenja vrhano mero!

VIDA O dragi, kako bi na pot z menoj, ko tej poti nikoli ni konca? Zahrepenelo se mi je, da bi videla, kakšno je življenje v solncu. Luč je in radost, bajka in paradiž. Meni pa se je v solncu preveč bleščalo, ob veseli pesmi je bilo žalostno moje srce, žalostno od hrepenenja, ki ne ve ne kod, ne kam ... o, tako žalostno, da sem jokala, prejkotala vso vročo, pusto noč, ves dolgi, svetli dan ... Paradiž ni moj dom, pot je moj dom ... Če bi hrepenenja ne bilo v mojem srcu, bi umrlo to srce; v paradižu samem bi umrlo ... Kako bi z menoj, kam bi z menoj? Otrok pomladi in paradiža — ob mojem poljubu so ti ustnice obledele, v mojem objemu ti je srce zbolelo ...

DOLINAR Da bi umrlo, Vida, v tvojem objemu!

VIDA Iz sanj si govoril, iz puste noči; zdaj pa je že blizu tvoje veselo jutro, blizu tvoj svatovski dan! ... Tudi moje jutro je blizu .. vsako noč, vso noč sem ga klicala s solzami, da bi potrkal na okno ... pa se je sinoči oglasilo, oznanilo je ... Zakaj nisi vesel, kakor sem jaz vesela, ko nama je zasijalo jutro, tebi od vzhoda, meni od zahoda?

DOLINAR Tudi ti, Vida, tudi ti si bolna, tudi ti govoriš iz sanj! Kaj nisi pri meni, kaj nisi moja? Ne moja na vekomaj? Mrak je zdaj, kako bi na pot, kam?

VIDA Jutro je ... Glej, tam je solnce, v parku, na beli cesti ... tam, glej, tam ... pokliči jo!

DOLINAR Usmili se!

VIDA Pokliči jo!... Poklical si jo v svojem srcu, slišala te je v svojem srcu ...

DOLINAR Vida! Vida!

VIDA Daj mi roko za slovo, da jo poljubim za tvojo blagost in za tvoje trpljenje! (Skloni se in mu poljubi roko).

DOLINAR Ne ti! Ne ti!

VIDA In če se v sanjah kdaj spomniš name, se bodo pozdravile najine sanje — za tisto svetlo noč!

SLUŽKINJA (od leve). Voz je pod verando! (Odide).

DOLINAR Ne, Vida, ne! V svojih rokah te ogrejem, s poljubi te ozdravim ...

VIDA Ne kliči smrti!

DIONIZOV GLAS (pod verando). Vida!

III

Scena kakor v prvem aktu. — V ozadju na divanu sloni na visokem vzglavju **POLJANEC**. Za mizo **JAKOB MRVA** in dvoje študentov. Sveča na mizi.

POLJANEC Jaz pa mislim, da je pred menoj še tisoč let življenja in da ga je bilo že tisoč let. Kakor da bi stal na visoki gori, v solncu ves — in vse naokoli vesoljnost, večnost, jaz sam večn. Tal ni pod nogami, telesa ni. Tako pač gledajo duše iz nebes na grobove ... O brat, in hrepenenja ni več, vse je dopolnjeno ... Rad bi slišal vaše glasove, bratje; kaj ljubega mi povejte; besed ne bom razumel, predaljni ste mi; ali v glasu je ljubezen, ne v besedi ... Kaj prepeva zunaj?

MRVA Veter je; spomladnji pozdrav od onkraj morja.

ŠTUDENT (bere z lista, ki ga je vzel z mize).

Kam, o kam je šla moja mladost?

Ni je bilo!

Moje življenje, kam je šlo?

Iz mraka se v mrak je prelilo!

Tam za vodami, tam za gorami
dom je moj!

Ali gorjé, vodé in goré
romajo pred menoj!

Hrepenenje, ti zvezda na nebu —
kam, odkod?
Tisočkrat tisoč let, brez miru, brez doma
bóči se tvoja pot!

POLJANEC Čigav glas je bil?

MRVA Tvoj glas.

POLJANEC Zdelo se mi je, da govori moje srce samo sebi.

ŠTUDENT (bere).

Fant je videl rožo čudotvorno,
v sanjah jo je videl daljnožarko —
vzdramil se je in je šel na pot.

Vse po stezah, po širokih cestah,
preko polja, po visokih klancih;
hrepenenje mu je pot kazalo —
čarodejka, tiha bela veščica
je krščansko romala pred njim.

Ali je minilo eno leto,
ali je minilo tisočletje —
oslepele so oči, noge so
ob kantonih že omahovale;
ne trpljenja več in ne bridkosti,
hrepenenje samo je ostalo,
božji plamen šel je skozi noč.

Zgrudil se je ob cesarski cesti,
daj počitka, Bog, o daj mi sanj!
In nebesa dala so mu sanje.

Ali je minilo eno leto,
ali je minilo tisočletje?
Fant je videl rožo čudotvorno,
v sanjah jo je videl daljnožarko;
vzdramil se je in je šel na pot ...

POLJANEC (tišje, kakor za zagrinalom). Pozdravljena mi, roža čudotvorna, ti zvezda moja, moje hrepenenje ... nagni še k meni, popotniku ... Nič več trpljenja, nič več bridkosti ... pozdravljena, pomlad ti večna ... O mati, dajte mi roko, da vstanem, da pojdem na to svetlo pot! ... Dajte mi svatovsko oblačilo! ...

(Oder je že ob zadnjih besedah zmirom svetlejši, kakor da se razmikajo zidovi; iz ozadja, od leve in desne prihajajo svatovski gostje, sence najprej za zastorom, nato jasni, od luči obžarjeni; Poljanec jih sprejema v svatovski suknji, rožo v gumbnici.)

POLJANEC Pozdravljeni! Težko, oj težko sem vas čakal! Kod ste hodili, kje ste se mudili? Kje sta ženin in nevesta? Kje je Dioniz, moj mali? Kje je Vida, moja roža? ... Odprite duri nastožaj! (Iz ozadja Dioniz in Vida, ženin in nevesta, roko v roki, obadva ovenčana.)

POLJANEC (jima hiti naproti). O brat, o sestra, čakal sem vaju v trpljenju in veri ... o, pač sto let in tisoč let!

DIONIZ Brat, zdaj je vse dopolnjeno!

VIDA Vse pozabljeno!

DIONIZ Dolga je bila pot, trda in strma!

VIDA Dolga je bila noč, temna in strašna!

POLJANEC Vse je dopolnjeno, vse pozabljeno! (Poljubi Vido in Dioniza.) Zdaj drži široka bela cesta v večno pomlad!

DIONIZ Ti pojdeš z nama!

POLJANEC Ne sam! Glej — ali jih ni tisoč in tisočkrat tisoč? Vsi pojdejo z nami, vsi, ki so pili bridkost hrepenenja! ... Gostje, svatje, ali ne vidite, da je miza pogrnjena? Mati, ali ste skrbeli tudi za vino?

MATI Na mizi je vino!

VIDA Mati, oj mati, pozdravljeni od srca!

POLJANEC Ah, kako so od sreče neumne in motne moje oči! ... Vidva lepa, mlada, ali vesta, kaj se mi je sanjalo, ko vaju tako dolgo ni bilo? Sanjalo se mi je, da sta šla po svoji svetli poti kar brez mene, da sem ležal v pustem kraju, med črnimi zidovi, čisto sam v svoji bridkosti, in da sem poslušal iz daljave žalostne glasove, vzdihovanje blodnih duš ... Ali upanje je svetilo v srcu, ni ugasnilo ...

VIDA Ne kliči spominov, teh žalostnih ... Zdaj je jutro, kje so tvoje sanje?

DIONIZ Zdaj je dan — in večera nikoli več!

POLJANEC Nikoli več! ... Omamljeno mi je srce od samih rož, od same pomladi! Glejta, v tistih dolgih hudih sanjah se mi je zaželelo, da bi imel eno samo rožo, da bi jo držal v roki, pritisnil jo k ustnicam ...

VIDA In Bog te je slišal.

DIONIZ Moje oči iščejo, ne najdejo. Kje so tvoji bratje v trpljenju? Ne okusim vina, dokler jih ne pozdravim!

POLJANEC Naproti sta ti šla — kako sta pot izgrešila, kam sta se izgubila?

MRVA (iz ozadja). Pozdravljeni, svatje!

VSI Pozdravljen!

MRVA Pozdravljena, ženin in nevesta! Oj nevesta, nevestica, prisrčno ljubljena, nikar ne zameri, da sem odlašal! Ni bil tako lahek in poskočen korak čez črni most! In nekoliko zamude je bilo, da sem se odrešil svoje pretesne ovratnice ... kako bi z njo med svate?

POLJANEC Res bi se ne spodobilo.

MRVA Sanjalo se mi je namreč, da je v moji izbi visela od stropa dolga vrv, na vrvi pa je bila zanka ... čudne sanje; pred tisoč leti je bilo!

DIONIZ Črne sanje, naj jih solnce popije!

DAMJAN (iz ozadja). Pozdravljeni, svatje! Ne zamerite, stare in trudne so bile noge, komaj so prestopile črni most. In tudi izgubil sem se bil, blodil sem, da se Bog usmili ... Ali vse to je bilo pred tisoč leti!

DIONIZ Pred tisoč leti! (Vzdigne čašo.) Bratje, svatje! (Kozarci zazvene.)

DAMJAN Sanjalo se mi je namreč, da sem šel, šel, šel, kar po polju, kar med vodami, in da je bila strašna noč. Pa mi je legel na srce težak kamen in sem legel kar na polje in sem zaspal ...

DIONIZ Zdaj pa je jutro in večera nikoli več!

POLJANEC Oj nevesta, nevestica, daj da ti čisto v obraz pogledam, da ti pobožam te bele, tanke roke! Oj nevestica, kod si hodila, ko smo te v daljnih sanjah čakali tvoji verni?

VIDA V deželi sem bila, kjer ni ne bridkosti ne hrepenenja. Tam ne pijo veselja kakor žlahtno vino iz zlatega keliha bridkosti. Tam je začaran paradiž. Solnce sveti samo sebi, cvetje je okamnelo, pesmi so neme, beseda je mraz, od kamna so lica, roke ledene ... Oj dragi, strah me je bilo!

DIONIZ Bratje, v solnce, na spomladansko polje! Tam je prostora za naš svatovski ples, od gore do gore, od gore do morja ... tisoč nas je!

POLJANEC Tisočkrat tisoč! (Vse ozadje se počasi razmakne, žarka luč zasveti, prikaže se solnčno polje, čudovita spomladanska pokrajina, vsa v cvetju.)

VIDA Solnce sije, svate pozdravlja!

DIONIZ Ni okamnelo!

POLJANEC Iz noči je porojeno!

DIONIZ Ne mudite se, svatje, hitimo v pomlad! ... (Vsi odhajajo na polje; od daleč se oglasi vesela svatovska godba; izba se polagoma temni, ozadje se strne, črni zidovi se zožijo; glasba utihne; noč.)

POLJANEC (na postelji). Mati!

MATI (se vzdrami). Kdo je?

POLJANEC (šepetaje). Mati ... dajte mi rožo ... do ustnic mi jo dajte! ... Ali dali ste mi kamen na prsi ... o Bog, usmili se! (V ozadju se počasi duri odpro; Vida in Dioniz; obadva upognjena, prideta s trudnimi koraki.)

DIONIZ (proseč). Mati, o, mati!

POLJANEC Bog, usmili se ... roko mi vzdigni, odpri mi oči ... Vida!

DIONIZ Luči! Luči! — Ni še prepozno, nisva omagala na poti, še te vidiva ... brat, dragi ... iskal sem jo in sem jo našel — glej! (Mati prižge svečo).